

مبانی و مکانیزیم همکاریهای زیست محیطی ایران و همسایگان در حوزه آبهای رودخانه ای مشترک

فرزاد پیلتن

میرابراهیم صدیق بطحایی اصل

چکیده

وجود رودخانه های متعدد و مشترک مرزی میان ایران و همسایگان از یک سو و کاهش منابع آبی و آلودگی های آب از سوی دیگر، موجب اهمیت این آبها در سطح بین المللی و زمینه تبدیل آن به یکی از منابع اختلاف و تنش میان کشورهای دینفع در آینده را فراهم نموده است. حقوق بین الملل در دهه های اخیر در کنار تلاش برای نظام مند نمودن بهره برداری از آبهای مشترک بین المللی، در صدد تدوین اصول و قواعدی برای جلوگیری از کاهش آلودگی و محافظت از آبهای بین المللی بعنوان بخشی از محیط زیست منطقه ای بوده است. تصویب کنوانسیون ۱۹۹۷ گامی مهم و اساسی در توسعه حقوق بین الملل محیط زیست معاصر به شمار آمده و بسیاری از اصول حقوقی مطرح در حقوق بین الملل محیط زیست، از قبیل اصل « بهره برداری و استفاده منطقی و منصفانه از منابع»، اصل « ممنوع بودن وارد آوردن خسارت بر قلمرو سرزمینی دولت دیگر» و اصل « همکاری بین المللی » تدوین و ارائه گردیده است. در نبود توافق های دو جانبه و چند جانبه به نظر میرسد این کنوانسیون چارچوب مناسبی برای همکاری میان ایران و کشورهای همسایه در زمینه حفاظت، مدیریت و جلوگیری از آلودگی این آبها بر اساس نظریه مدیریت مشترک در چارچوب رویکرد حقوقی بعنوان یکی از محورهای همکاری زیست محیطی میان ایران و همسایگان را فراهم نموده است.

واژگان کلیدی: رودخانه های مشترک ایران و همسایگان، حقوق بین الملل محیط زیست، کنوانسیون

نیویورک ۱۹۹۷، آبراههای بین المللی

مقدمه

آبراهه‌های بین‌المللی با طیف وسیعی از چالش‌ها از تخریب اکوسیستم تا توسعه زیرساخت‌ها و کاهش تنوع زیستی، از ورود آلودگی تا تخریب تالاب‌ها، و از تصادفات ناشی از کشتیرانی تا بهره‌برداری بیش از اندازه از ذخیره آبیان مواجه هستند. همه این تغییرات با تاثیر بر کشاورزی و آبیاری، ماهیگیری و فرصت‌های کشتیرانی بر جمعیت کشورهای ساحلی تاثیر می‌گذراند. به علاوه دسترسی به آب‌های شیرین به صورت کاملاً نابرابر در سراسر کره زمین پراکنده شده است و همین امر باعث افزایش رقابت برسر بهره‌برداری بیشتر از منابع آبی مشترک بین دو یا چند کشور گردیده است و این مساله سبب ایجاد اختلاف، تضاد و تنش‌های سیاسی و بعضاً نظامی در برخی از مناطق دنیا گردیده است. (شیرازیان و خطیبی، ۱۳۹۴، ۷۳) از اینرو استفاده و بهره‌برداری از منابع واقع در آبراهها، آلودگی و حفاظت زیست محیطی از آن در زمره مسائل مهم حقوق بین الملل معاصر و مدیریت و حفاظت محیط‌زیست آبراه‌های بین‌المللی یکی از دغدغه‌های مهم بین‌المللی اعم از منطقه‌ای و جهانی بوده است. بین‌المللی بودن آبراه‌های بین‌المللی مسائلی از قبیل تقسیم منابع حیاتی و زیست محیطی، آلودگی آبها، استفاده‌های کشتیرانی و غیره را مطرح می‌سازد. از طرفی دیگر، کمیابی منابع آبی در عصر حاضر، بحرانی بالقوه در روابط بین الملل محسوب می‌گردد که حقوق بین الملل در صدد است با ارائه راه حل‌های حقوقی مناسب ضمن کاهش آثار این بحران، از بروز اختلاف میان کشورها جلوگیری و یا اختلافات احتمالی را حل و فصل نماید.

جمهوری اسلامی ایران در جنوب غربی آسیا با طول مرز حدود ۸۷۵۵ کیلومتر با ۱۵ کشور همسایه و نزدیک به ۲۲ درصد (۱۹۱۸ کیلومتر) از مرزهای مشترک کشور را ۲۶ رودخانه کوچک و بزرگ تشکیل میدهند. برخی از این رودخانه‌ها همجوار و برخی نیز متوالی یا پیاپی هستند که یا از ایران سرچشمه گرفته و وارد کشورهای همسایه شده ایران کشور بالادستی محسوب میشود مانند رودخانه‌های غرب کشور و یا بالعکس از کشورهای همسایه سرچشمه گرفته و وارد ایران میشوند و ایران کشور پایین دستی به شمار میرود مثل رودخانه‌های شرق کشور. تعدد این رودخانه‌ها و متفاوت بودن موقعیت هیدروپلیتیکی کشور در هر منطقه و نسبت به هر یک از همسایگان، شرایط کم و بیش پیچیده‌ای و یا حداقل متفاوتی و به نظر متناقضی را در زمینه نحوه مواجهه با همسایگان در مورد بهره‌برداری، مدیریت و همچنین ابعاد زیست محیطی این رودخانه‌ها فراروی کشور فراهم آورده است.

در این نوشته تلاش شده است ضمن معرفی رودخانه های مشترک میان جمهوری اسلامی ایران و همسایگان، به بررسی قوانین و مقررات مشترک حاکم بر این دسته از آبها و راهکارهای حقوقی - زیست محیطی بویژه در زمینه ابعاد زیست محیطی آنها پرداخته شود. بنابراین در پاسخ به این پرسش که چه اصول و حقوقی بر آبهای این رودخانه ها بویژه در زمینه ابعاد زیست محیطی حاکم است؟ این فرضیه مبنای تجزیه تحلیل این نوشته است که با توجه به اینکه تاکنون میان ایران و همسایگان توافقات دوجانبه یا چند جانبه در خصوص حقوق حاکم بر این رودخانه ها، بویژه در زمینه حفاظت از محیط زیست آنها منعقد نشده است، کنوانسیون ۱۹۹۷ بعنوان مهمترین منبع در این خصوص تلقی میشود. بر این اساس پس ارائه مقدمات نظری و حقوقی بحث و بررسی نگرشهای مختلف در خصوص آب و ارائه تعریف و انواع رودخانه های مشترک و همچنین منابع حقوق حاکم بر رودخانه های بین المللی، به انواع رودخانه های مشترک ایران و همسایگان و همچنین توافقات فیما بین اشاره شده و در نهایت بر اساس فرضیه فوق به بررسی ابعاد زیست محیطی کنوانسیون ۱۹۹۷ و راهکار های موجود بر اساس آن پرداخته خواهد شد.

۱- تمهیدات نظری و حقوقی

۱-۱- نگرش های مختلف در خصوص آب

از آنجا که مساله آب - بویژه کمبود آن - دارای ابعاد مختلف و متفاوتی از جمله اقتصادی، سیاسی، امنیتی، تکنولوژیکی و ... است، در مطالعه آب نیز با رویکردهای مختلفی مواجه هستیم. این رویکرد ها به شرح ذیل میباشند:

۱- رویکرد امنیتی

در این رویکرد محققان آب معتقدند آب یک منبع قدرت است و کمبود آب یک معضل استراتژیک و حیاتی برای توسعه اقتصادی و اجتماعی است که ملت ها را تحت تاثیر قرار داده و در پی آن قدرت سیاسی آنها تهدید میکند. این محققان با رویکرد رئالیستی به معضل کمبود آب، با اطمینان پیش بینی میکنند که کشورها برای تامین مستمر آب برای رفع نیازهای کنونی و آینده اشان خود را برای جنگ با یکدیگر در آینده آماده میکنند. (Gleick, 1991, 47)

۲- رویکرد اقتصادی

در این رویکرد آب کالایی است مانند سایر کالاهای مورد نیاز برای برطرف کردن احتیاجات زندگی. از نظر اقتصاددانان مسئله آب به راحتی حل شدنی است، چون آب یکی از منابع قابل تجدید و قابل بازیافت است و در سطح جهان بیش از اندازه در دسترس است، مشروط بر آنکه مردم هزینه احیاء را بپردازند. از این منظر، تبدیل آب به کالا تنش بر سر آن را کاهش میدهد و کاهش تنش بر سر آب نیز به نوبه خود کشمکش مصرف کننده ها را در سطح محلی، ملی و بین المللی کاهش میدهد. (دولتیار و گری، ۱۳۸۹، ۵۳)

۳- رویکرد حقوقی

از این منظر پیش نیاز لازم برای اعمال تدابیر اقتصادی در خصوص مساله کمبود آب، وجود یک محیط قانونی است و در این میان قانونگذاری مناسب برای پایه ریزی حقوق آب در سطوح ملی و بین المللی ضروری ترین عنصر است. بنابراین آنچه لازم است، قوانینی است که حقوق مربوط به آب را شرح میدهد و شرایط واگذاری این حقوق را مشخص میکند. در حال حاضر فقدان سازو کارهای قانونی مناسب، اسراف و سوء استفاده را ترغیب میکند. به گفته " رویین کلارک" فقدان توافقات بین المللی مربوط به حقوق آبی هر کشور ساحلی، که یکی از مسایل رایج کشورهای در حال توسعه است، احتمال جنگ را افزایش میدهد. (دولتیاروگری، ۱۳۸۹، ۷۰) بر اساس این رویکرد نظریه های حقوقی متفاوت و متناقضی در زمینه بهره برداری از آبهای شیرین مشترک ارائه شده است.

۱- ۳- نظریه حاکمیت سرزمینی مطلق

به موجب این نظریه آن قسمت از رود بین المللی که در سرزمین دو کشور جریان دارد به عنوان آبهای داخلی تلقی می شود و دولت مذکور می تواند جریان آب را منحرف سازد و یا به هر صورت که ضروری بداند در رودخانه دخالت نماید. اصل حاکمیت مطلق که به «دکترین هارمون» نیز معروف است در روابط بین دولتها ایجاد هرج و مرج می کند. علاوه بر آن، این اصل برخلاف عدالت و انصاف بوده و به همین جهت مورد انتقاد حقوقدانان قرار گرفته است. (جعفری ولدانی، ۱۳۸۸، ۷۶) به دلیل منافی که این دکترین برای کشورهای بالادست

رودخانه های مشترک وجود دارد، بدیهی است که کشورهای بالادست در تنشها و اختلافات آبی به این اصل استناد می نمایند. این نظریه دیگر نه در رویه های بین المللی بکار برده شده و نه توسط رویه های قضایی تایید شده است. (پاپلی یزدی، ۲۶، ۱۳۹۰)

۲-۳- نظریه تمامیت مطلق سرزمینی

براساس این نظریه کشورهای ساحلی رودخانه ها نمی توانند تغییرات جدی را در وضع طبیعی کشور خود ایجاد نمایند؛ به طوری که سبب تغییرات و اثرات منفی مهمی در سایر کشورها گردد، زیرا این تغییرات بر تمامیت ارضی کشورهای پایین دست اثر خواهد گذاشت. در واقع در چارچوب این نظریه کشورهای پایین دست حق تقاضای یک جریان طبیعی آب از لحاظ سرعت و کیفیت را از کشورهای بالا دست دارا می باشند. این اصل، در تضاد کامل با اصل دکترین هارمون است. چراکه نیازمند توافق قبلی کشورهای پایین دست برای هر گونه تغییر در رژیم آبراهه بین المللی می باشد. اگرچه این اصل مانند دکترین هارمون بر پایه اصل حاکمیت استوار است اما بنظر میرسد بر پایه اصل برابری دولتها نیز استوار باشد. با این وجود، اصل تمامیت سرزمینی مطلق ناعادلانه می باشد. زیرا دولت پایین دست مدعی حق جریان کاملی از آب است، بدون استرداد تعهدی و یک حق وتو که باعث فلج شدن هر توسعه هیدرولیکی در بالادست می شود. علاوه بر این، این عمل نامعقول و بی معنی خواهد بود " در شرایطی که اگر دولت پایین دست استفاده بهینه ای از آب را نداشته باشد، چون این عمل مسلما منجر به اتلاف این نوع از منابع است. (شیرازیان و خطیبی، ۸۰، ۱۳۹۴)

۳-۳- نظریه حاکمیت و یا تمامیت محدود سرزمینی

این نظریه تمامیت مبتنی بر این فرض است که هر کشور ساحلی حق استفاده و بهره برداری از رودخانه های بین المللی جاری در کشور خودش را دارد، به شرطی که این استفاده سبب وارد آمدن خسارت بر قلمروی سرزمینی دولتها و کشورهای دیگر نگردد. در این مورد، حاکمیت بر منابع مشترک آب، نسبی و مشروط است. کلیه دول همجوار

نسبت به بهره برداری از آب آبراههای مشترک از تکالیف و حقوق متقابلی بر خورد هستند. این اصل بر اساس این ایده استوار است که رودخانه ها بین المللی منابع مشترکی هستند که توسط آنها یک «اجتماع منافع مشترک» بین تمام دول ساحلی شکل میگیرد. وجود یک اجتماع منافع مشترک نیازمند تعادل "معقول و منصفانه" منافع دولت، که پاسخگوی نیازها و استفاده هر یک از آنهاست، می باشد. این نظریه در حیطه حقوق بین الملل کاملا پذیرفته شده است. (پاپلی یزدی، ۲۶، ۱۳۹۰)

۴-۳- تئوری منابع مشترک یا مدیریت مشترک

این نظریه بر این اصل استوار است که کلیه کشورهای ساحلی یک آبراهه بین المللی، نسبت به آن رودخانه دارای حق حاکمیت مشترک هستند و یک رودخانه بین المللی به عنوان یک واحد اقتصادی، محسوب میگردد که منابع آن متعلق به تمام کشورهای ساحلی است. همراه با ایجاد یک مکانیسم بین المللی برای تدوین و اجرای کردن سیاست های مشترک مدیریتی، حفاظتی و توسعه حوضه آبریز. این مدیریت مشترک میتواند توسط یک معاهده ایجاد گردد و باعث تقویت وضعیت هنجاری حقوق بین الملل عرفی و یا عمومی، قوانین مختلف در بر دارنده تعهد به همکاری شود. انعقاد چنین معاهده ای نیازمند یک توافق داوطلبانه کشورهای ساحلی در این زمینه می باشد. بنابراین اصل مدیریت مشترک، بیشتر یک رویکرد مدیریتی مشکلات و مسائل آب است تا یک اصل هنجاری حقوق بین المللی. این اصل مورد تایید جامعه بین الملل و سازمانهای تدوین کننده حقوق بین الملل است به طوری که کمیسیون حقوق بین الملل در زمان تدوین ۱۹۹۷، فعالانه دول ساحلی آبراههای بین المللی را تشویق به انجام "مشارکت منصفانه" (ماده ۵، بند ۲) که ارتباط نزدیکی با اجرای اصل استفاده منصفانه دارد، کرده است. که برای اجرایی کردن آن ماده ۲۴ این کنوانسیون ماهیت و محدوده نقش بالقوه ای که توسط مکانیسمهای مشترک بازی می شود را نشان می دهد. (شیرازیان و خطیبی، ۱۳۹۴، ۸۱)

۴- رویکرد تکنولوژیکی

این رویکرد بر مهارت ها و نوآوری های تکنولوژیکی تاکید دارد و بر خلاف اقتصاددانان معتقدند که کمبود آب مربوط به مسئله تخصیص است نه عرضه و به توانایی دانش و تکنولوژی و ابتکار انسان در رفع نیازهای

آبی مردم معتقدند و تاکید میکنند وقتی تقاضا رشد میکند، مردم مهارتها و روشهای مناسبی را برای حل معضل کمبود آب پیدا میکنند. همچنین اعتقاد دارند هیچ مکانی آنقدر خشک و دور از منابع آبی قرار ندارد و اگر در ظاهر بحران شدید محلی وجود دارد به دلیل ضعف فناوری و یا مدیریت نامناسب است. به عبارت دیگر مساله اصلی کمبود آب نیست، بلکه کمبود سرمایه گذاری برای تسهیلات فن آوری و یا کمبود مهارت های مدیریتی است که استفاده فراگیرتر و کارآمدتر از منابع موجود را ناممکن می سازد. (دولتیاروگری، ۱۳۸۹، ۷۶)

۵- رویکرد زیست محیطی

طرفداران این رویکرد معتقدند زمین سیاره ای متناهی با منابع و ظرفیت های محدود است که استفاده ما را فراتر از تواناییهای محیط زیست برای بازیابی و ذخیره مجدد، محدود میکند. از این دیدگاه با توسل به فن آوری نمی توان به رشدی غیرمحدود و پایدار رسید و رویکرد مهندسی محور به توسعه منابع آبی نمیتواند بحران آب را حل کند و برای غلبه بر این مساله باید راهبرد و راهکار جدیدی اتخاذ شود و آن توسعه پایدار است. توسعه پایدار رویکرد کاملا جدیدی به رشد اقتصادی دارد. این رویکرد ما را به سمت تقسیم عادلانه منابع محدود، استفاده موثر از منابع و توسعه فناوری هایی که مخرب محیط زیست نیستند، سوق میدهد. این رویکرد از ما میخواهد که اهداف اقتصادی و رشد صنعتی را با معیارهای اکولوژیکی هماهنگ کنیم و اهداف اولویتهایمان را بر این اساس تعدیل کنیم. بحث اساسی تر این رویکرد این است که توسعه پایدار غیرممکن است، مگر اینکه عناصر و اجزای سازنده محیط زیست یعنی خاک، آب، جنگل ها و حیات وحش و غیره به شکل پایدار و سالمی ادامه حیات دهند. (دولتیاروگری، ۱۳۸۹، ۸۶)

توسعه پایدار که به منظور استفاده پایدار کشورها از منابع طبیعی ایجاد شد مسئولیت بین المللی کشورها را در این زمینه به همراه خود آورد. سه عنصر مهم اجتماعی، اقتصادی و محیط زیست فاکتورهای مهمی تحت مفهوم توسعه پایدار هستند که می توانند حفاظت و مدیریت بهتر منابع طبیعی را تسهیل کنند. از اینرو این مفهوم نقش مهمی را در توسعه رژیم حقوقی بین المللی برای حفاظت از منابع طبیعی از جمله آبراه های بین المللی ایفا می کند. (Kaya, 2003)

۲-۱- تعریف و انواع رودخانه

در ادبیات حقوق بین الملل رودخانه های بین المللی در چارچوب آبراههای بین المللی قرار میگیرند. از نظر کمیسیون حقوق بین الملل عنوان « آبراه های بین المللی » برای رودخانه ها، دریاچه ها، یخچال ها و آب های زیر زمینی بین المللی در نظر گرفته شد. همچنین این مفهوم در کنوانسیون بهره برداری های غیر کشتیرانی از آبراههای بین المللی به معنای شبکه ای از آب های سطحی و زیرزمینی است که به واسطه ارتباط فیزیکی خود، مجموعه واحدی را تشکیل میدهند و معمولاً به یک پایانه مشترک منتهی می شوند. بنابراین به طور کلی آبراههای بین المللی شامل آبهای سطحی (رودخانه ها، دریاچه ها، شاخه های رود) و آب های زیرزمینی که دارای ارتباط فیزیکی هستند و مشترک میان دو یا چند کشورند، است. (Shirazian, 2013) رودخانه بین المللی نیز از دیدگاه محققان آبراهی است که قسمت های مختلف آن در قلمرو چند کشور واقع شده است. از این نظر رودخانه های بین المللی یا مشترک به دو نوع تقسیم میشوند. رودخانه های "متوالی یا پیایی" که از قلمرو دو یا چند کشور عبور میکنند و رودخانه های "همجوار یا مرزی" که قلمرو دو یا چند کشور را از یکدیگر جدا میسازند. (ضیایی بیگدلی، ۱۳۸۹، ۳۴۱)

۳-۱- اصول و حقوق حاکم بر رودخانه های بین المللی

رودخانه ها دارای دو ویژگی مشترک هستند. یکی اینکه مورد استفاده کشتیرانی سایر کشورها قرار میگیرند و دیگر اینکه بخش لاینفک قلمرو سرزمینی کشور یا کشورهایی هستند که از داخل آنها عبور میکنند. لذا دو اصل "حاکمیت سرزمینی کشور ساحلی" و "اصل آزادی ارتباطات" بر آنها حاکم است. هر آبراه بین المللی علاوه بر تبعیت از اصول و نظام عام حقوق بین الملل، تابع نظام خاص آن است که توسط یک یا چند سند معاهده ای مشخص شده است. (ضیایی بیگدلی، ۱۳۸۹، ۳۴۰)

۴-۱- ابعاد زیست محیطی آب و سابقه شکل گیری حقوق حاکم بر محیط زیست آبهای بین المللی

۱- ابعاد زیست محیطی آب

آب در کنار زمین و هوا از جمله محورهای اصلی محیط زیست محسوب میشود. به نحوی که هرگونه فعالیت و یا تغییر در این حوزه اثر مستقیمی بر روی محیط زیست خواهد داشت. فعالیت‌های مربوط به توسعه منابع آب تغییراتی را در محیط زیست بدنبال دارد. اثرات زیست محیطی سیستم‌های توسعه منابع آب، در ضمن مفید بودن، می‌تواند مضر هم باشند. برای مثال مخازن سد ها اغلب بخش‌هایی از بستر سیل گیر رودخانه و نیز حوزه آبریز را تخریب می‌نمایند در حالیکه از طرف دیگر دریاچه‌ای بوجود می‌آورند و به این ترتیب بعضی از خصوصیات زیست محیطی و اکولوژی این رودخانه‌ها در حوزه‌های آبریز از دست میرود.

(<http://www.parsethylene-kish.com>) از سوی دیگر آب یکی از عناصر توسعه پایدار به شمار می‌رود. بر این اساس توسعه پایدار در حقوق آبراه‌های بین‌المللی می‌تواند به عنوان توسعه منابع آب با یک روش خاص باشد که هم باعث حفظ ذخیره کافی از آب با کیفیت شود و هم اکوسیستم آبراه را برای مصارف نسل‌های آینده حفظ کند. بنابراین عناصر شاخص توسعه پایدار منابع آب را به صورت زیر می‌تواند شناسایی شود: ۱- حق استفاده از آب ۲- حفاظت، جلوگیری از تخریب منابع آبی ۳- حفاظت و نگهداری از جریان آب ۴- دیدگاه اکوسیستم مبنای ۵- عناصر اجرایی جهت دسترسی به توسعه پایدار آب. از این دیدگاه حقوق آبراه‌های بین‌المللی تنها با هدف حل مشکلات میان کشورهای ساحلی ایجاد نشده است بلکه بر پایه مفهوم توسعه پایدار نقش فعال خود را به عنوان مبنای منطقی برای گسترش حوزه حقوق آبراه‌های بین‌المللی ایفا می‌کند. (Pichyakorn, 2002)

۲- سابقه شکل‌گیری حقوق حاکم بر محیط زیست آبراه‌های بین‌المللی

حقوق بین‌الملل محیط زیست دریاچه‌ها و آبراه‌های بین‌المللی با تدوین قطعنامه « مؤسسه حقوق بین‌الملل » در ۱۹۶۱ سالزبورگ راجع به استفاده از آبراه‌های بین‌المللی در مقاصد غیر کشتیرانی گام نخست را برداشت. گام بعدی در توسعه حقوق بین‌الملل محیط زیست دریاچه‌ها و آبراه‌های بین‌المللی با تدوین مجموعه « قواعد هلسینکی » توسط « انجمن حقوق بین‌الملل » در سال ۱۹۶۶ برداشته شد. این مجموعه قواعد بر کاهش آلودگی آبراه‌های بین‌الملل تأکید میکند و دولت‌های مربوطه را ملزم می‌کند تا با بکارگیری مکانیسم‌های لازم از پدید آمدن آلودگی‌های جدید جلوگیری نمایند و حتی آلودگی‌های موجود را کاهش دهند. توسعه حقوق بین‌الملل محیط زیست آبراه‌های بین‌المللی در دهه ۱۹۷۰، توسط « مؤسسه حقوق بین‌الملل

« دنبال شد. این مؤسسه با صدور قطعنامه ای در اجلاس آتن در ۱۲ سپتامبر ۱۹۷۹ با عنوان « آلودگی رودها و دریاچه ها و حقوق بین الملل » ضمن تأکید بر اصول حقوقی سابق، بر اصل « ممنوع بودن وارد کردن خسارت بر سرزمین دولت دیگر» تصریح نمود. این قطعنامه قاعده حقوقی جدیدی را مطرح ساخت که پس از آن همواره مرجع کنوانسیون ها و قراردادهای بین المللی درباره حفظ محیط زیست قرار گرفته است. علاوه بر تلاشهای بین المللی برای تدوین حقوق استفاده های غیر کشتیرانی از آبراههای بین المللی، برخی از متون حقوقی در سطح منطقه ای نیز در صدد تدوین قواعد حقوقی در این باره بر آمده است. روشن ترین این تلاشها، تصویب "کنوانسیون هلسینکی راجع به حفاظت و استفاده از آبراههای فرامرزی و دریاچه های بین المللی" در سال ۱۹۹۲ می باشد. یکی دیگر از ویژگی های برجسته کنوانسیون هلسینکی کاربست اصطلاح « بهترین تکنولوژی قابل دسترس » می باشد که بایستی دولتها از آن در بهره برداری از منابع زیست محیطی و معدنی مشترک بکار گیرند. با وجود اینکه حقوق بین الملل محیط زیست دریاچه ها و آبراههای بین المللی از دهه ۱۹۶۰ تا ۱۹۹۰ دچار تحول و قواعد و اصول حقوقی منحصر به فرد در حقوق بین الملل محیط زیست در این دوره تدوین شد، اما تخریب زیست محیطی و آلودگی دریاچه ها و آبراههای بین المللی با توسعه تکنولوژی و صنعتی عمیق تر گردید. به همین دلیل مجمع عمومی سازمان ملل متحد « کمیسیون حقوق بین الملل » را مأمور تدوین حقوق استفاده های غیر کشتیرانی از دریاچه ها و آبراههای بین المللی نمود. این کمیسیون پس از سالها تلاش سرانجام گزارش نهایی خود را به مجمع مذکور اعلام داشت و مجمع در سال ۱۹۹۷ کنوانسیون مربوطه را با عنوان « کنوانسیون حقوق بهره برداری از آبراههای بین المللی برای مقاصد غیرکشتیرانی » به تصویب رساند. (پورهاشمی، ۳۸، ۱۳۸۴) این کنوانسیون جدیدترین و کاملترین و در عین حال مهمترین منبع حقوقی بین المللی حاکم بر استفاده های غیر کشتیرانی از رودخانه های مشترک از جمله در زمینه ابعاد زیست محیطی اینگونه آبها تلقی میشود.

۲- رودخانه های مشترک جمهوری اسلامی ایران و همسایگان

۲-۱- رودخانه های متوالی یا پیاپی جمهوری اسلامی ایران و همسایگان

رودخانه های متوالی یا پیایی جمهوری اسلامی ایران و همسایگان به دو دسته تقسیم میشوند. رودخانه های ورودی کشور که از سایر کشورهای همسایه سرچشمه گرفته و وارد سرزمین جمهوری اسلامی ایران می شوند و رودخانه های خروجی کشور که از ایران سرچشمه گرفته و وارد کشورهای همسایه میشوند.

الف- رودخانه های ورودی به کشور

۱- رودخانه هیرمند(از افغانستان به ایران)

هیرمند یا هلمند از بلندیهای کوههای "بابا" در ۴۰ کیلومتری غرب کابل از رشته کوه "هندوکش" در افغانستان سرچشمه می گیرد و پس از مسافت ۱۱۰۰ کیلومتر وارد دریاچه "هامون" می شود.. در حال حاضر سهم ایران از آب رودخانه هیرمند حدود ۲۶ مترمکعب در ثانیه با حدود ۸۰۰ میلیون مترمکعب در سال است. (<http://fa.wikipedia.org>)

۲- رودخانه هریرود(از افغانستان به ایران)

هری رود، رودی است که از کوههای مرکزی افغانستان (هندوکش) سرچشمه می گیرد و با گذر از ولایت های غور و هرات در افغانستان، از مرز مشترک افغانستان و ایران می گذرد و وارد شنزارهای کشور ترکمنستان می شود. طبق آخرین توافق انجام شده، کشور ایران حق استفاده از ۵۰٪ آب را دارد. این رودخانه که حدود ۱۱۲ کیلومتر از مرز مشترک ایران و ترکمنستان را تشکیل می دهد، پس از دریافت شاخه کشف رود از ایران خارج میشود. (<http://daneshnameh.roshd.ir>)

۳- رودخانه ساری سو (قرناوه) (از ترکیه به ایران)

این رودخانه از دریاچه ای به نام بلیک گلو در خاک ترکیه سرچشمه گرفته و از طریق تالاب "یاریم قیه بازرگان در نزدیکی بازرگان وارد ایران می شود و پس از عبور از روستای "رند" به رودخانه زنگبار منتهی می گردد. (<http://www.westadoe.ir>)

۴- رودخانه قره سو (از ترکیه به ایران)

این رودخانه نیز در غرب کشور و در مرز کشور ایران و ترکیه قرار دارد. قره‌سو از دامنه‌های آرات و چشمه خودجوش بنام چشمه ثریا واقع در مرز ایران و ترکیه سرچشمه می‌گیرد و مرز ایران و ترکیه را تشکیل می‌دهد و در دیم قشلاق به رودخانه ارس می‌پیوندد. این رودخانه در طی مسیر تالاب مرزی بورالان را تشکیل می‌دهد. (<http://www.westadoe.ir>) پروتکل‌هایی در خصوص بهره برداری از آب های مشترک بین کشور ایران و ترکیه وجود دارد، ولی همواره بر سر اجرای آنها اختلافاتی وجود داشته است. (<http://daneshnameh.roshd.ir>)

ب- رودخانه های خروجی از کشور

۱- ب- رودخانه های شمال استان خراسان

این رودخانه ها عمدتاً به صورت متوالی از ایران سرچشمه گرفته و با آورد سالانه حدود ۱۲۰ میلیون مترمکعب از کشور خارج می شوند. (<http://daneshnameh.roshd.ir>)

۱- رودخانه اترک (از ایران به ترکمنستان)

اترک در شمال شرقی و شمال ایران جاری بوده و جزء رودهای دائمی و بین‌المللی محسوب می‌شود. طول رودخانه اترک از سرشاخه های آن در کوههای شاه جهان در خراسان شمالی تا دریای خزر جمعاً به طول ۵۳۵ کیلومتر است. سرشاخه های اصلی و داخلی رود اترک در روستای چات با رود سومبار به هم می‌آمیزند و از این نقطه مرز ایران و ترکمنستان به طول ۱۹۰ کیلومتر تشکیل میشود. اترک داخلی که از اطراف شهرستان قوچان سرچشمه می‌گیرد پس از عبور از حوضه شهرستانهای قوچان، شیروان بجنورد، وارد دشت گرگان و مناطق ترکمن صحرا شده و در انتهای مسیر خود از منطقه گمیشان به درون خاک ترکمنستان وارد و پس از مسیری حدود ۳۳ کیلومتر نهایتاً به دریای مازندران میریزد. میزان توافقات محلی به عمل آمده با طرفهای ترکمنستانی برای استحصال آب شیرین از رودخانه اترک را سالانه ۴۴۰ میلیون مترمکعب اعلام نموده که نیمی از آن متعلق به ایران و نیمی دیگر متعلق به ترکمنستان میباشد. (www.Iran Rivers, 2010/1/10)

۲- رودخانه هریرود (تجن) (از ایران به ترکمنستان)

همانطور که اشاره شد هریرود، رودی است که از کوههای مرکزی افغانستان (هندوکش) سرچشمه می‌گیرد و با گذر از ولایت‌های غور و هرات در افغانستان، از مرز مشترک افغانستان و ایران می‌گذرد و وارد شنزارهای

کشور ترکمنستان می‌شود. طبق آخرین توافق انجام شده، کشور ایران حق استفاده از ۵۰٪ آب را دارد. این رودخانه که حدود ۱۱۲ کیلومتر از مرز مشترک ایران و ترکمنستان را تشکیل می‌دهد، پس از دریافت شاخه کشف رود از ایران خارج می‌شود. تاجن ۱۱۷ کیلومتر مرز مشترک ایران و ترکمنستان را تشکیل می‌دهد. پس از خروج از مرز در دشت قره قوم پنخس و در حوالی شهر تاجن محو می‌شود. (<http://daneshnameh.roshd.ir>)

۳- رودخانه سومبار

رودخانه سومبار به طول ۷۵ کیلومتر از دو شاخه اصلی غلامان و چندیر تشکیل شده است. شاخه غلامان از دامنه‌های جنوبی غلامان در خاک ایران سرچشمه گرفته و حدود ۲۸ کیلومتر در مرز مشترک ایران و ترکمنستان جریان داشته و سپس به طرف شمال منحرف می‌شود که پس از اتصال شاخه‌ها و چشمه‌های متعددی در خاک ترکمنستان، شاخه اصلی سومبار را بوجود می‌آورد. شاخه چندیر در خاک ایران از ارتفاعات بافلق سرچشمه گرفته است که پس از طی مسافتی حدود ۵۰ کیلومتر به مرز ایران و ترکمنستان می‌رسد و پس از اتصال به شاخه غلامان، رودخانه سومبار را تشکیل می‌دهد. رودخانه سومبار در چات به اترک داخلی ملحق شده و اترک مشترک را بوجود می‌آورد. (<http://fa.wikipedia.org>)

۴- رودخانه درونگر

این رودخانه از دامنه‌های شمالی هزار مسجد سرچشمه می‌گیرد و پس از عبور از شمال درگز و آبیاری اراضی منطقه، به خاک کشور ترکمنستان وارد می‌شود. این رود از نوع رودخانه‌های فصلی استان می‌باشد. (<http://www.wikipg.com>)

۲- ب- رودخانه‌های غرب کشور

این رودخانه‌ها را به طور کلی می‌توان به دو دسته رودخانه‌های با آبدهی کم تا متوسط و رودخانه‌های با آبدهی زیاد تقسیم بندی کرد:

۲-۱- ب- رودخانه‌های با آبدهی کم تا متوسط

در این بخش رودخانه هائی چون قوره تو، کنگیر، میمه، دویرج و ... وجود دارند که عموماً از ایران سرچشمه گرفته و به صورت متوالی می‌باشند. پروتکلهای موجود بهره برداری از آنها اغلب به میزان ۵۰ - ۵۰ می باشد.

۱- رودخانه قوره تو (از ایران به عراق)

سرچشمه این رودخانه کوه سه سر و کوه آهنگران است. از حدود تنگ حمام وارد سرپل ذهاب میشود و در طول خود همه جا مرز ایران و عراق محسوب میگردد.

۲- رودخانه الوند (از ایران به عراق)

این رودخانه از کوه دالاهو در شمال غربی کرند سرچشمه گرفته و پس از مشروب نمودن دشت ذهاب، به طرف قصرشیرین جریان یافته و نهایتاً وارد خانقین عراق می‌شود و در محل دوآب خانقین وارد دیاله می‌شود. سرچشمه و شعبه آن در بخش سرپل ذهاب است و تقریباً از وسط بخش میگذرد. شهر قصرشیرین در قسمت شمالی رودخانه مذکور بنا شده و آب مورد نیاز شهر از آن رودخانه گرفته میشود. رودخانه شیرین در حدود آبادی تنگ آب نو از کشور ایران خارج شده وارد کشور عراق میگردد و قصبه خانقین و قراء تابعه آن را مشروب مینماید. (<http://www.wikipg.com>)

۳- دیورج (از ایران به عراق)

دیورج به طول ۱۸۸ کیلومتر از سراب آبدانان، سرچشمه گرفته است و آب گل‌گل و رود دره‌شور نیز به آن می‌پیوندند. این رود پس از عبور از ۱۸ کیلومتری شهرستان دهلران، وارد بخش موسیان می‌شود و در این محل به نهرعنبر معروف است. شعبه دیگری از آب مورموری به نام جینخاب نیز به آن می‌پیوندد. رود دیورج، که از شمال به جنوب جریان دارد، پس از عبور از موسیان به دجله، در خاک عراق می‌ریزد. نام‌های محلی آن رود آبدانان و رود تله‌زی می‌باشند. (<http://www.wikipg.com>)

۴- رودخانه گدار خوش (از ایران به عراق)

این رودخانه از غرب ایلام سرچشمه می‌گیرد، در جهت شرق به غرب جریان می‌یابد و به خاک عراق منتهی می‌شود. از شعبه‌های این رود در مسیر جریان‌شان، استفاده کشاورزی می‌شود ولی پس از به هم پیوستن و تشکیل رودخانه گدارخوش، این رود به بستر عمیقی وارد و از دسترس کشاورزان خارج می‌شود. از این رو ایجاد ایستگاه‌های پمپاژ برای آبیاری، تنها راه استفاده از آب این رودخانه است. (<http://www.wikipg.com>)

۵- رودخانه کنجان‌چم (از ایران به عراق)

از کوه‌های سیوان در جنوب ایلام سرچشمه گرفته و در جهت شمال شرقی به جنوب غربی، پس از طی ۱۲ کیلومتر از خط مرزی ایران و عراق در نزدیکی مهران به رودگای می‌پیوندد. این رود پس از عبور از بخش صالح‌آباد و شهرستان مهران به رودخانه دجله در کشور عراق می‌ریزد. طول این رود تا مرز ایران و عراق ۹۰ کیلومتر است. روی این رودخانه، سد انحرافی کنجان‌چم احداث شده است. (<http://www.wikipg.com>)

۶- رودخانه گاوی (از ایران به عراق)

این رود از دامنه‌های غربی کبیرکوه سرچشمه می‌گیرد و شعبه‌های تشکیل‌دهنده آن عبارتند از: چشمه دره، بالشک آب گلال میرمحمد یا رودخانه میرمحمد. مسیر این رودخانه از شرق به غرب است.

۷- رودخانه چنگوله (از ایران به عراق)

رود چنگوله، از آب بیوره، ۴۰ کیلومتری جنوب شرقی ایلام، سرچشمه می‌گیرد و از شمال شرقی به جنوب غربی جریان می‌یابد. پس از عبور از محلی به نام دوآب، رودخانه در مسیری پهن از مرز خارج می‌شود و به دجله می‌پیوندد. طول رود از مبدأ تا محل خروج از ایران به عراق، ۸۴ کیلومتر است. (<http://www.wikipg.com>)

۸- رودخانه سده (از ایران به عراق)

رود سده از ارتفاعات بولی سرچشمه می‌گیرد. این رودخانه دائمی است و در مسیر خود از دشتهایی با خاک مرغوب، عبور می‌کند. رود سده دارای شعبه‌های بسیاری است که دو شاخه مهم آن در دشتی به ارتفاع

۲۲۵ متر از سطح دریا به هم می‌پیوندند و پس از طی دشت مزبور از کشور خارج می‌شود. طول این رود تا مرز ۲۰۰ کیلومتر است.

۹- رودخانه میمه (از ایران به عراق)

این رودخانه که از کبیرکوه در محل سراب میمه، واقع در ۷۲ کیلومتری شرق مهران، سرچشمه گرفته است و آب چشمه لاله نیز به آن می‌پیوندد، از شمال به جنوب جریان دارد و رودهای آن تختان، گرازان، و چشمه‌های آب گوگردی نیز به آن می‌پیوندند.

۱۰- رودخانه تلخاب شماره ۱ (از ایران به عراق)

این رود از ارتفاعات بولی، زنگیان، خوجلگان، هوز کیلو و سرچم‌لو سرچشمه می‌گیرد، و حدود ۵۰۰ کیلومتر طول دارد و در مسیر خود از زمین‌های مستعدی می‌گذرد.

۱۱- رودخانه تلخاب شماره ۲ (از ایران به عراق)

این رود از ارتفاعات چنال زر، سیاه‌کوه و نوراب کوه سرچشمه می‌گیرد و به موازات تلخاب شماره ۱ جریان می‌یابد و در مرز ایران و عراق به ریگزاری فرو می‌رود. این رودخانه می‌تواند در مسیر خود زمین‌های زیادی را آبیاری کند. (<http://www.wikipg.com>)

۱۲- رودخانه سیمره (از ایران به عراق)

این رودخانه از حوالی کوه الوند در همدان سرچشمه می‌گیرد و پس از دریافت شعبه‌هایی از ملایر، توپسرکان و نهاوند به کرمانشاه می‌رسد. در آنجا پس از الحاق سیاه‌آب یا قره‌سو به آن و مشروب ساختن کرمانشاه، با دریافت شعبه‌هایی چون رودماهی دشت، هلیلان و کوند وارد لرستان می‌شود و پس از دریافت شعبه‌هایی مانند کشکان، زال، غزالرود، هرو، خرم‌آباد و ... در مسیر خود با عبور از استان ایلام، ضمن دریافت شعبه‌هایی چون چناره، سراب کلان، سراب زنجیره، گردو، گنجه، کلم و سیکان به سوی جلگه خوزستان پیش می‌رود. قسمتی از آب آن، در غرب خوزستان، به مصرف آبیاری می‌رسد و بقیه به سوی دجله جریان می‌یابد، ولی قبل از رسیدن به آن، جذب باتلاق‌های شرق دجله یا هورالعظیم می‌شود. این رودخانه در مسیر خود، از

سرچشمه تا خوزستان، نام‌های مختلف به خود می‌گیرد، در قسمت علیا (بالا) به گاماساب یا گاماسیاب، در قسمت میانی به سیمره، و در قسمت سفلا (پایین) به کرخه موسوم است. طول رود سیمره ۷۵۵ کیلومتر است. (<http://www.wikipg.com>)

۱۳- رودخانه نصریان (از ایران به عراق)

این رودخانه از دامنه کوه اناران در ۴۲ کیلومتری شمال غربی دهلران سرچشمه گرفته و پس از گذشته از دره میان کوه‌های برک کروی و باریک آب در ۴۹ کیلومتری شمال غربی دهلران از مرز خارج شده و به خاک عراق وارد می‌شود. طول این رودخانه تا مرز عراق ۲۵ کیلومتر است.

۱۴- سیمینه‌رود، مهابادرود، زرينه‌رود و قزل‌ازون (از ایران به عراق)

در جنوب دریاچه ارومیه و در نواحی مرتفعی که سرچشمه شاخه‌های اصلی سیمینه‌رود، مهابادرود، زرينه‌رود و قزل‌ازون می‌باشد، رودها به طرف دریاچه ارومیه جاری می‌شود. این رودخانه‌ها از یک سو وارد دریاچه ارومیه می‌شود و از سوی دیگر در قسمت مهاباد به دلیل جهت برخی از کوه‌های سردشت به طرف عراق سرازیر می‌شود. (<http://vista.ir>)

۱-۲- ب- رودخانه‌های با آبدهی زیاد

در بخش رودخانه‌های با آبدهی زیاد رودخانه‌های ذاب و سیروان قرار دارند. این رودخانه‌ها مجموعاً آورد متوسط سالیانه حدود ۳-۴ میلیارد مترمکعب را از کشور خارج کرده و هیچگونه پروتکلی جهت بهره‌برداری از آب آنها با کشور مقابل وجود ندارد. (<http://daneshnameh.roshd.ir>)

۱- رودخانه سیروان (از ایران به عراق)

این رود پس از پیوستن رودهای قشلاق و گاورد به وجود می‌آید. شاخه‌های مهم و فرعی دیگر رود سیروان، آزاد رود و رود پاوه می‌باشند که در طول مسیر به آن می‌ریزند. سیروان خروشان پس از دریافت آب چشمه‌ی معدنی بل وارد استان کرمانشاه می‌شود و در ادامه‌ی مسیر خود پس از اضافه شدن رود پاوه به آن

در منطقه ی نوسود از مرزهای کشور خارج شده ، وارد کشور عراق می شود. سیروان در ادامه ی مسیر خود به سوی رود دجله روان می شود.(<http://tapo.blogfa.com>)

۲- رودخانه زاب(از ایران به عراق)

شاخه ای از «زاب» صغیر از کوه های شمال غرب پیرانشهر (سیاه کوه با ارتفاع ۳۵۷۸ متر) سرچشمه می گیرد. همچنین آب شعبه هایی مانند «چم لاین»، «چم بادین» و جانداران به تنگه گرزال محل عبور آن می ریزد. این رود در دشت «کلوی» در ۶ کیلومتری سردشت و در پیچ و خم کوهستان جریان دارد و با پیوستن شعبه های دیگری به آن مانند چم، شلماش و زرگه، مرز بین ایران و عراق را در منطقه «آلان» پدید آورده و از طریق «چم تیت» وارد خاک عراق شده و با رودهای دیگر به دریاچه «دوکان» عراق می رسد و بعد به دجله می پیوندد.(<http://seeiran.ir>)

۳-ب- رودخانه های جنوب غرب

۱- رود کرخه(از ایران به عراق)

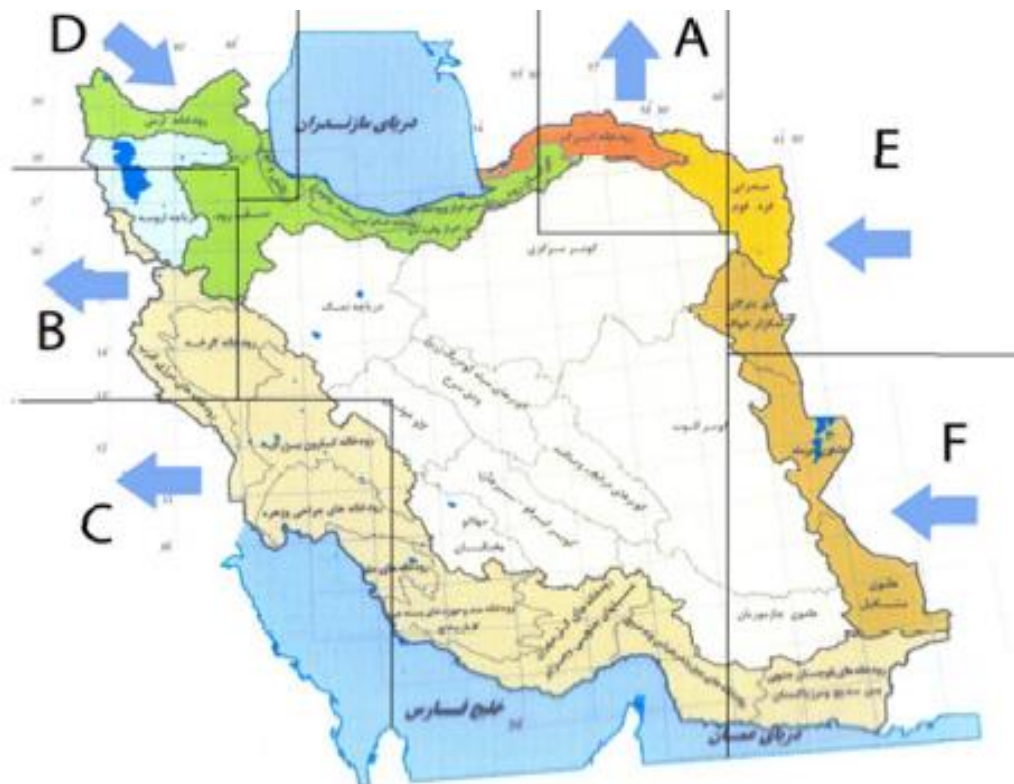
رودخانه کرخه از مناطق میانی و جنوب غربی رشته کوه های زاگرس در نواحی غرب و شمال غرب کشور سرچشمه گرفته و پس از طی مسافتی در حدود ۹۰۰ کیلومتر در امتداد شمال به جنوب، سرانجام در مرز مشترک ایران و عراق به مرداب هورالعظیم می رسد. حوزه آبریز رودخانه کرخه شامل استان های همدان، کرمانشاه، کردستان، ایلام، لرستان و خوزستان است. رودخانه کرخه از شمال به سوی جنوب جریان دارد و پس از گذر از کنار آثار شوش باستان به سوی غرب تغییر مسیر می دهد. در ۴۰ کیلومتری شمال اهواز مسیر آن دوباره تغییر کرده و وارد عراق می شود. کرخه در عراق به رودخانه ای که از پیوستن دجله و فرات پدید آمده می پیوندد. سرشاخه های اصلی کرخه، سیمره، کشکان، قره سو، گاماسیاب و چرداول هستند.(ملاحسینی، ۱۳۸۱)

۲- رود کارون

کارون با طول ۹۵۰ کیلومتر طولانی ترین رودی است که تنها در داخل ایران قرار دارد . کارون از یک طرف در خرمشهر از طریق مصب خود به اروند رود که رودخانه های دجله و فرات از کشور عراق نیز به آن می ریزند

وصل می‌شود و از طرف دیگر به خلیج فارس و اقیانوس هند مرتبط می‌شود. طول این مسیر حدود ۱۹۰ کیلومتر است. سرچشمه شاخه‌های اصلی کارون (ارمند و بازفت)، زردکوه بختیاری در استان چهارمحال و بختیاری است. این رود، پس از عبور از مناطق کوهستانی و پرپیچ و خم، در منطقه گتوند وارد دشت خوزستان می‌شود. رود کارون در شمال شوشتر به دو شاخه تقسیم می‌شود که در جنوب شوشتر به یکدیگر متصل می‌شوند. مهم‌ترین شاخه فرعی کارون، رود دز است که در شمال اهواز به کارون ملحق می‌شود. رود کارون در مرز ایران و عراق، به اروندرود پیوسته و روانه خلیج فارس می‌شود. (ملاحسینی، ۱۳۸۸) رود کارون در هر ثانیه به‌طور متوسط ۷۵۰ متر مکعب آب را به اروندرود می‌ریزد. (جعفری ولدانی، ۱۳۸۸، ۴۵)

نقشه بلوک بندی و جهت حرکت آبهای مرزی ایران

منبع: عزتی، خضری، نیک فرجام، ۱۳۹۰، ص ۹۹

۳-۲- رودخانه های همجوار یا مرزی جمهوری اسلامی ایران و همسایگان

الف- رودخانه های مشترک مرزی ایران- آذربایجان

۱- رودخانه ارس

ارس از دو شاخه مجزا، یکی از ارمنستان و دیگری از ترکیه و رشته کوه های آرارات تغذیه می شود و در محل زنگنه واقع در منتهی الیه شمال غربی ایران که مرز مشترک ایران و جمهوری آذربایجان و ترکیه است باهم تلاقی می کنند. از آن پس، رودخانه ارس تا محلی به نام بهرام تپه، به عنوان مرز مشترک دو کشور ایران و جمهوری آذربایجان امتداد می یابد. از ۱۰۷۲ کیلومتر طول این رود، ۴۱۰ کیلومتر آن، نوار مرزی بین المللی را تشکیل می دهد. ۱۲ درصد آب رودخانه ارس از خاک ایران و ۳۴ درصد از خاک ترکیه و بقیه از جمهوری های آذربایجان و ارمنستان تأمین می شود. در بستر رودخانه ارس ۸۰۵ جزیره کوچک و بزرگ خالی از سکنه وجود دارد که به زبان محلی به آن «شام» می گویند. براساس قرارداد مرزی، ۴۲۷ جزیره به ایران و ۳۸۲ جزیره به جمهوری آذربایجان تعلق دارند. این جزیره ها، تنها برای چرای حیوانات ساکنان اطراف رودخانه قابل استفاده اند. جریان رود ارس از غرب به شرق است. (<http://vista.ir/content/110264>) بهره برداری از آب رودخانه ارس به نسبت مساوی ۵۰-۵۰ بین ایران و کشورهای همسایه تقسیم شده است. (<http://daneshnameh.roshd.ir>) ارس از شهرستان های ماکو، اهر، مرند و گرمی در استان های آذربایجان شرقی و غربی و اردبیل عبور می کند. (<http://arasriver.blogfa.com>)

۲- رودخانه آستارا چای

رودخانه مرزی آستارا چای در منطقه آستارا واقع شده و دارای ۳۶ کیلومتر طول است که حدود ۳۰ کیلومتر آن مرز مشترک دو کشور ایران و آذربایجان را تشکیل می دهد. این رودخانه از ارتباطات مشترک در کشور ایران و آذربایجان در شمال غربی ایران سرچشمه گرفته آورد سالیانه حدود ۷۰ میلیون مترمکعب را جمع آوری و به دریای خزر می ریزد. تاکنون نیز پروتکل رسمی در خصوص بهره برداری از آب آن بین دو کشور منعقد نشده است. (<http://daneshnameh.roshd.ir>)

۳- بالهارود

بالهارود بخشی از مرز کشورهای جمهوری اسلامی ایران و آذربایجان را تشکیل می‌دهد. این رودخانه با سرشاخه‌های کوچکی که از جمهوری آذربایجان سرچشمه می‌گیرد تلاقی پیدا نموده و در امتداد مرز دو کشور تا بیله‌سوار جریان یافته سپس وارد خاک آذربایجان می‌شود (<http://seyfar.ir>) بالهارود در شرق شهرستان گرمی جاری است و این شهرستان را از شهرستان یاردیملی و جلیل‌آباد جمهوری آذربایجان جدا می‌کند و از پیوند چندین رود فصلی تشکیل شده است. (<http://fa.wikipedia.org>)

ب- رودخانه های مشترک ایران - ارمنستان

۱- رودخانه ارس

همانطور که اشاره شد این رودخانه علاوه بر آذربایجان مرز مشترک ایران و ترکمنستان را نیز تشکیل می‌دهد. طول مرز مشترک ایران و ارمنستان حدود ۴۸ کیلومتر است که کل مرز را رودخانه ارس تشکیل می‌دهد. (<http://marzha.blogfa.com>) رود ارس در مسیر خود ابتدا مرز مشترک ترکیه و ارمنستان را بطول ۱۰۰ کیلومتر تشکیل می‌دهد. سپس به مرز مشترک ایران با ارمنستان و ایران با آذربایجان می‌رسد که بخش عمده این رودخانه در همین منطقه قرار دارد (مرز مشترک ایران با ارمنستان و ایران با آذربایجان) طول بخش مرزی ارس در ایران ۴۷۵ کیلومتر و طول سرتاسری آن ۹۱۰ کیلومتر که البته در برخی منابع ۱۰۷۲ کیلومتر نیز بیان شده است. (<http://arasriver2013.blogfa.com>)

ج- رودخانه های مشترک مرزی ایران- ترکمنستان

طول مرز ایران و ترکمنستان حدود ۱۲۰۵ کیلومتر شامل حدود ۷۹۸ کیلومتر مرز خشکی و حدود ۴۰۷ کیلومتر مرز آبی (رودخانه ای) می‌باشد. رودخانه های مرزی ایران و ترکمنستان عبارتند از: رود اترک در استان گلستان (حدود ۱۹۵ کیلومتر)، رود سومبار در استان خراسان شمالی (حدود ۴۵ کیلومتر)، رود تجن (هریرود) در استان خراسان رضوی (حدود ۱۶۷ کیلومتر) (<http://marzha.blogfa.com>) که با توجه به اینکه جزو رودخانه های خروجی کشور نیز محسوب میشوند در بخش قبلی به آنها پرداخته شد.

د- رودخانه های مرزی ایران - افغانستان

طول مرز مشترک ایران و افغانستان حدود ۹۴۵ کیلومتر شامل حدود ۷۰۹ کیلومتر مرز خشکی و حدود ۲۳۶ کیلومتر مرز آبی متشکل از هریرود حدود ۱۵۷ کیلومتر، رود هیرمند و پریان حدود ۲۰ کیلومتر و دریاچه هامون حدود ۲۴ کیلومتر میباشد. با توجه به اینکه هریرود و هیرمند در بخش آبهای ورودی کشور مورد بررسی قرار گرفتند، در اینجا فقط رودخانه پریان معرفی میگردد.

۱- رودخانه پریان

رود پریان مشترک که حدود ۲۰ کیلومتر مرز ایران و افغانستان را شامل می شود. رودخانه هیرمند در هنگام ورود به ایران به دو شاخه تقسیم می شود یکی رود پریان مشترک که حدود ۲۰ کیلومتر مرز ایران و افغانستان را شامل می شود. این شاخه پس از جریان در نوار مرزی و انشعاب شاخه های شیردل، نیاتک، سیلک و نهراب، وارد خاک افغانستان شده و نهایتاً به دریاچه هامون می ریزد. (<http://www.ghatreh.com>)

ه- رودخانه های مشترک مرزی ایران - پاکستان

مرز مشترک ایران و پاکستان حدود ۹۷۸ کیلومتر شامل حدود ۷۵۱ کیلومتر مرز خشکی و حدود ۲۲۷ کیلومتر مرز آبی متشکل از (رود تلخاب حدود ۹۳ کیلومتر و رود نهنگ حدود ۱۲۳ کیلومتر و رود ماشکید حدود ۱۱ کیلومتر میباشد).

۱- رودخانه ماشکید (ماشکل)

این رودخانه از کوه های بیرک در ۹۸ کیلومتری غرب سراوان سرچشمه می گیرد و از طریق بخش زابلی به سوی جنوب شرق روان می شود. در طول مسیر رودهای متعددی به آن می پیوندند و در نهایت در ۵ کیلومتری جنوب روستای کوهک به مرز ایران و پاکستان وارد می شود. طول این مسیر مرزی ۸ کیلومتر است. ماشکید در ۸ کیلومتری شرق کوهک از مرز خارج شده و به کشور پاکستان وارد می شود. طول این رودخانه از سرچشمه ۲۴۰ کیلومتر است. شاخه های اصلی این رودخانه عبارتند از سیمیش، روتک و ماشکید که هر یک به نحوی در آبادی مناطق سیب، سوران، زابلی و شهر سراوان نقش دارند. (<http://www.iran.ir>)

۲- رودخانه سیانجان (تلخ آب)

این رودخانه مرزی از کوه پانچشاهی واقع در میرجاوه در ۱۵ کیلومتری شرق زاهدان سرچشمه می‌گیرد و به موازات راه آهن زاهدان به میرجاوه، به سوی جنوب شرقی جریان می‌یابد. این رود در محدوده شهرستان خاش، خط مرزی ایران و پاکستان را تشکیل می‌دهد و پس از مخلوط شدن با رودهای لادیز و گزو در ۱۳۵ کیلومتری شرق خاش از خط مرزی خارج و مازاد آب‌های آن در مراتع سیلابی به هامون ماشکل واقع در خاک پاکستان سرازیر می‌شود. طول این رودخانه از سرچشمه ۲۵۰ کیلومتر است. (<http://www.iran.ir>)

۳- رودخانه نهنگ

این رود در شهرستانهای سراوان و ایرانشهر قرار داشته و دائمی بوده و، حوضه آن دریای عمان می‌باشد. طول این رودخانه تا مرز ایران و پاکستان ۱۲۰ کیلومتر بوده و در مسیر کلی جنوب غربی در حرکت است. این رود قسمتی از مرز دهستان ایرافشان با کشور پاکستان را تشکیل می‌دهد (حدود ۳۰ کیلومتر). نهنگ از ۱۴۰ کیلومتری جنوب شرقی سراوان سرچشمه می‌گیرد به مرز ایران و پاکستان وارد می‌گردد و رو به مغرب و سپس رو به سوی جنوب غربی جریان می‌یابد و با پیوستن به رودخانه شاهی کور، به سوی جنوب غربی متوجه می‌گردد و پس از مخلوط شدن با رودخانه کوه پست به سوی جنوب روان و سرانجام از مرز خارج می‌گردد و به کشور پاکستان داخل می‌شود و سرانجام به خلیج گواتر می‌ریزد. (<http://baloch2010.blogfa.com>)

و- رودخانه های مشترک مرزی ایران - ترکیه

مرزهای کنونی براساس قرارداد تعیین خط سرحدی ایران و ترکیه ۲ بهمن ۱۳۱۰ هـ.ش (۲۳ ژانویه ۱۹۳۲) تحدید حدود گردیده است. متن این قرارداد کلاً در ارتباط با نحوه عبور خط مرز مشترک ایران و ترکیه می‌باشد که از ملتقای رود ارس و رود قره سو میله سه جانبه (واقع در مرز مشترک ایران و ترکیه و شوروی سابق یا جمهوری آذربایجان فعلی در بخش جمهوری خود مختار نخجوان) شروع و در قله کوه دالامپرداغ به مرز مشترک ایران و ترکیه و عراق ختم می‌گردد. (<http://marzha.blogfa.com>) بطور کلی طول مرز مشترک ایران و ترکیه حدود ۵۸۰ کیلومتر شامل حدود ۵۴۵ کیلومتر مرز خشکی و حدود ۳۵ کیلومتر مرز آبی متشکل از (رودخانه

قره سو ۲۵ کیلومتر، رود نازلوچای حدود ۱۰ کیلومتر می باشد.) (<http://schoolmaster6.blogfa.com>) که با توجه به اینکه رودخانه قره سو در بخش پیشین معرفی شد در اینجا صرفاً رودخانه نازلوچای معرفی میشود.

۱- رودخانه نازلوچای

این رود از به هم پیوستن انشعابات سروچای از کوه‌های مرزی و آرزین چای، سلطانی، کتول داغ از کوه‌های ترکیه به وجود می‌آید و به دریاچه ارومیه می‌ریزد (<http://vista.ir>) سه شاخه قصریگ، رود صوفیان و چم کدران از ارتفاعات شمالی و شمال‌غربی حوزه آبخیز مورد نظر سرچشمه گرفته و در دره‌های در جنوب صوفیان به یکدیگر پیوسته و بنام دریگ‌چای یا گنبدرود به سمت جنوب جریان می‌یابند. شاخه اصلی دیگر با نام نازلو از کوه‌های برده‌رش و ارتفاعات مرز مشترک ایران و ترکیه سرچشمه گرفته و از جنوب به شمال جریان می‌یابد. این دو شاخه به هم پیوسته و شاخه اصلی یعنی نازلوچای را تشکیل می‌دهند و به سمت شرق تغییر مسیر داده و پس از عبور از آبادی نازلو در اراضی کم شیب جریان یافته و به شاخه‌های متعددی در دشت ارومیه به منظور آبیاری تقسیم میشود. (<http://www.urmia-ag.ir>) پروتکل‌هایی در خصوص بهره برداری از آب آنها بین کشور ایران و ترکیه وجود دارد، ولی همواره بر سر اجرای آنها اختلافاتی با کشورهای مقابل وجود داشته است. (<http://daneshnameh.roshd.ir>)

ز- رودخانه‌های مشترک مرزی ایران-عراق

رودخانه اروند رود

اروند رود در شهرستان‌های خرم‌شهر و آبادان جاری است و یکی از رودخانه‌های مرزی ایران و عراق است. درازای بخش مرزی رودخانه ۸۴ کیلومتر است. اروند رود که به شط العرب نیز معروف است، از تلاقی رودخانه‌های دجله و فرات در نقطه‌ای به نام قرنه، در ۱۱۰ کیلومتری شمال باختری آبادان تشکیل می‌شود و رو به سوی جنوب خاوری از کنار شهر بصره می‌گذرد و سپس به داخل عراق وارد می‌شود. سپس شهرستان‌های خرم‌شهر و آبادان را طی می‌کند و در ۸ کیلومتری جنوب اروند کنار به خلیج فارس می‌ریزد. در شهر خرم‌شهر با شاخه باختری رود کارون مخلوط می‌شود. این رود از هم‌ریزش رودهای دجله، فرات و سپس

کارون تشکیل شده است. دجله و فرات پیش از پیوستن به کارون در شهر قرنه در ۳۷۵ کیلومتری جنوب بغداد به هم می پیوندند... (<http://hamshahrionline.ir>)

۴- توافقات ایران و کشورهای همسایه در خصوص رودخانه های مشترک

با توجه به اینکه اصلی ترین کارکرد اقتصادی آبراههای خاورمیانه در وهله نخست آبیاری و بعد از آن تولید نیروی برق است، بجز چند استثناء، معاهدات دو جانبه لازم الاجراء به گونه های دیگر استفاده از آبراهها نبرداخته اند. مهمترین موافقت نامه های دوجانبه ایران و همسایگان به شرح دیل می باشد:

- موافقتنامه ایران و عراق درباره مقررات کشتیرانی در شط العرب یا اروند رود مورخ ۲۶ دسامبر ۱۹۷۵ (دی ماه ۱۳۵۴)

- عهدنامه دوستی مورخ ۲۱ فوریه ۱۹۲۱ (اسفند ۱۲۹۹) ایران و جمهوری اتحادی اشتراکی روسیه

- موافقتنامه مورخ ۱۱ اوت ۱۹۵۷ (۲۰ مرداد ۱۳۳۶) ایران و شوروی (سابق) مربوط به رودهای مرزی (ارس و ترکیه)

- کنوانسیون ۲۰ فوریه ۱۹۲۶ (اسفند ۱۳۰۴) عشق آباد بین اتحاد جماهیر شوروی (سابق) و ایران در مورد شش آبراه کلات چای، آرچینیان (ارچنگان)، مهنه، چاندر، چهچه و لائین سو .

- موافقتنامه ۲۶ دسامبر ۱۹۷۵ (دی ماه ۱۳۵۴) بغداد بین ایران و عراق در خصوص چهار آبراه کوچک به نامهای بناوا، سوته، کنگیر و قورتو که از کوههای زاگرس در ایران سرچشمه می گیرند.

- معاهده ۱۸۳۷ (۱۲۱۶) پاریس در مورد هیرمند

- معاهده ۱۹۷۳ (اسفند ۱۳۵۱) تقسیم آب هیرمند

- صورتجلسه هیأت تحدید حدود ایران و عثمانی در سال ۱۹۱۴ (۱۲۹۳) در خصوص مازاد آبهای الوند، گنجان چم، دویرج و میمه (ممتاز، ۱۳۷۴)

همانطور که اشاره شد این توافقات بیشتر مربوط به تقسیم آب میان طرفین بوده و به مسائلی مانند محیط زیست رودخانه ها توجهی نشده است. به همین دلیل میتوان گفت با توجه به اینکه امروزه عهدنامه حقوق مربوط به استفاده های غیر کشتیرانی از آبراههای بین المللی ۱۹۹۷ جدیدترین و مهمترین منبع در این زمینه محسوب می شود، میتواند بعنوان منبع اصلی قوانین و اصول ناظر بر ابعاد محیط زیستی آبهای مربوط به

رودخانه های مشترک ایران و همسایگان تلقی شود. در ادامه ابعاد زیست محیطی این کنوانسیون مورد بررسی قرار میگیرد.

۵- کنوانسیون نیویورک راجع به حقوق بهره برداری از آبراههای بین المللی برای مقاصد غیرکشتریانی ۱۹۹۷

همانطور که اشاره شد این عهدنامه جدیدترین و مهمترین منبع در زمینه حقوق حاکم بر آبره‌های بین المللی و از جمله رودخانه های بین المللی محسوب شده که به تبیین استانداردهای اساسی حاکم بر استفاده های غیر کشتریانی از منابع مشترک آبهای شیرین از جمله در زمینه های زیست محیطی این قبیل آبها کمک کرد. به طور کلی، مقررات حقوقی مطرح شده در این معاهده به دو طبقه قابل تفکیک می باشند: یکی- اصول کلی حقوقی و دیگری- قواعد مربوط به حفظ، نگهداری و مدیریت آبراههای بین المللی که در ادامه و بر مبنای فرضیه این نوشته مورد بررسی قرار میگیرند.

۵-۱- اصول کلی حقوقی

در این کنوانسیون بسیاری از اصول حقوقی از قبیل اصل « بهره برداری و استفاده منطقی و منصفانه از منابع «، اصل « ممنوع بودن وارد آوردن خسارت بر قلمرو سرزمینی دولت دیگر» و اصل « همکاری بین المللی « تدوین گردیده است .

- اصل بهره برداری و استفاده منطقی و منصفانه از منابع

مطابق ماده ۵ این کنوانسیون ، دولتهای ساحلی دریاچه ها و آبراههای بین المللی بایستی از منابع واقع شده در قلمرو سرزمینی خود به گونه منطقی و منصفانه بهره برداری نمایند. ماده ۶ در راستای اعمال این اصل حقوقی چند روش و راه کار ارائه می نماید. بر اساس این ماده دولتهای ساحلی دریاچه ها و آبراههای بین المللی بایستی با رعایت ویژگی ها و خصائص طبیعی، نیازهای اقتصادی و اجتماعی و در نظر گرفتن تأثیرات استفاده های متفاوت از منابع مشترک با سایر کشورها از منابع زیست محیطی آبراهها و دریاچه های بین المللی حفاظت نمایند. همچنین در ماده ۷ بر اصل « ممنوع بودن وارد آوردن خسارت بر قلمرو سرزمینی دولت دیگر» تصریح می کند.

- اصل همکاری بین المللی

این اصل اساسا با رعایت برابری حاکمیت میان دولتها، تمامیت ارضی و بهره برداری متقابل از ظرفیتهای موجود در دولتهای ساحلی دریاچه یا آبراه بین المللی مشترک صورت می گیرد. برای تحقق این اصل در یک فضای مشترک، تبادل اطلاعات و داده ها درباره وضعیت آب و هوایی، آبشناسی و زیست محیطی دریاچه یا آبراههای بین المللی مشترک نقش مهم و اساسی دارد. (پورهاشمی، ۱۳۸۴)

۲-۵- قواعد مربوط به حفظ، نگهداری و مدیریت آبهای بین المللی

اصولا مسائل مربوط به حفاظت زیست محیطی در مواد ۲۰ تا ۲۶ این کنوانسیون مطرح شده است:

- تعریف آلودگی

در ماده ۲۱ آلودگی یک آبراه بین المللی شامل هر گونه تغییرات خسارت آور به ترکیب یا کیفیت آبهای واقع در یک آبراه بین المللی می شود که ناشی از فعالیتهای انسانی مستقیم یا غیرمستقیم باشد. از این رو دولتها موظفند که از پدید آوردن هرگونه آلودگی در آبراههای بین المللی خودداری نمایند.

- نگهداری، پیش بینی و پیشگیری های لازم در جهت حفاظت از منابع مشترک آبی

ماده ۲۲ دولتهای ساحلی را ملزم میکند که پیش بینی ها و پیشگیری های لازم را در جهت حفاظت از منابع مشترک آبی به انجام رسانند تا موجب وارد آوردن ضرر و زیان به دیگر کشورها نگردند. به طور دقیق و صریحتر ماده ۲۳ اساسا به مسأله حفاظت و نگهداری از آبراههای بین المللی اختصاص پیدا کرده است. ماده ۲۳ مقرر میدارد که دولتها بایستی از آبراههای بین المللی حفاظت و نگهداری نمایند.

- بهره برداری و استفاده «منطقی» و «عاقلانه»

یکی دیگر از نوآوریهای حقوقی کنوانسیون نیویورک را می توان در ماده ۲۴ مشاهده کرد. در این ماده بر بهره برداری و استفاده «منطقی» و «عاقلانه» از آبراههای بین المللی به عنوان روشی برتر در حفاظت زیست

محیطی از این منابع تأکید شده است. دولتها نه تنها الزام حقوقی در عدم استفاده زیان آور از منابع مشترک آبی دارند بلکه ملزمند تا از منابع آبی خودشان به گونه «منطقی» و «عقلانه» بهره برداری نمایند. (پورهاشمی، ۱۳۸۴) طورکلی قواعد مندرج در کنوانسیون ۱۹۹۷ عبارتند از:

- بهره برداری منصفانه و معقول.

یعنی کشورهای حاشیه رودخانه می باید از آن بخش از رودخانه که در سرزمین آنها قرار دارند به روشی منصفانه و عقلانی استفاده نمایند. بویژه یک رودخانه بین المللی باید توسط کشورهای حاشیه ای از دیدگاه رسیدن به استفاده بهینه توسعه یافته و مورد بهره برداری و حفاظت قرار گیرد.

- تعهد به عدم آسیب رساندن جدی (به دیگران).

به این معنی که کشورهای حاشیه ای باید رودخانه های بین المللی را به گونه ای مورد بهره برداری قرار دهند که آسیب قابل توجهی به دیگر کشورهای حاشیه رود وارد نیابد. (پورهاشمی، ۱۳۸۴)

چنانچه ملاحظه میشود یکی از اهداف کنوانسیون آبراههای نیویورک ۱۹۹۷ ترغیب به استفاده پایدار و بهینه از منابع برای نسل حاضر و آینده است. بخش اول بند ۲ ماده ۲۴ کنوانسیون نیویورک ۱۹۹۷ تنها ماده ای است که در بیان مدیریت، به برنامه ریزی توسعه پایدار آبراههای بین المللی اشاره می کند و به طور کاملاً واضح از اصطلاح توسعه پایدار استفاده می کند. کنوانسیون آبراه نیویورک، به مسائل محیط زیستی در پیش بینی های خود توجه کرده و نیازهای اقتصادی و اجتماعی کشورهای ساحلی آبراهها و جمعیت وابسته به آبراهها را در نظر گرفته است. مهمترین فرصت برای توسعه منافع اقتصادی همراه با حفظ محیط زیست آبراهها در اصل استفاده منصفانه و معقولانه دیده می شود که یکی از اصول اساسی و پذیرفته شده حقوق بین الملل آبراهها است. (Fitzmaurice, 2010)

نتیجه گیری

کاهش منابع آب و پیش بینی تداوم و تشدید روند آن در آینده بویژه در منطقه خاورمیانه از یک سو و افزایش بهره برداریهای غیر اصولی و در کنار تشدید روند آلودگی آنها و وارد شدن آسیبهای جدی به محیط زیست از یک سو و قرار گرفتن ایران در میان همسایگانی با موقعیت ها و شرایط کاملاً متفاوت از جهات سیاسی و

اقتصادی و هیدروپلیتیکی و داشتن رودخانه های متعدد مشترک اعم از همجوار و یا متوالی با اکثر این ضرورت توجه به موضوع آبهای رودخانه ای را بویژه از منظر زیست محیطی اجتناب ناپذیر نموده است.

رشد اقتصادی و پیشرفتهای فزاینده تکنولوژی در دوره معاصر سبب خسارتهای اساسی به محیط زیست شده است. در پاسخ به این نیازها و ضرورتها حقوق بین الملل تلاش کرده است تا با تدوین قوانین و مقررات بین المللی، دولتها را پایبند به حفاظت از محیط زیست نماید. در همین راستا می توان « بین المللی کردن حفاظت محیط زیست » را به عنوان یک رهیافت نوین در حقوق بین الملل معاصر به شمار آورد. در این رهیافت با تکیه بر دو پایه سازمانها و ارگانهای بین المللی از یک طرف و قواعد و مقررات بین المللی از طرف دیگر تلاش می کند تا مسأله حفظ محیط زیست را به عنوان یک ارزش مشترک بشریت مورد شناسایی قرار دهد.

بر این اساس کنوانسیون ۱۹۹۷ راجع به حقوق استفاده های غیر کشتیرانی از آبراههای بین المللی می کوشد با طرح و تدوین قواعد و مقررات جدید در جهت حفاظت از دریاچه ها و آبراههای بین المللی گام بردارد. با این وجود، یکی از موانع اساسی توسعه حقوق بین الملل محیط زیست عدم تمایل دولتها به تفویض حاکمیت یا از دست دادن آن به نفع سازمانهای محیط زیستی در سطح بین المللی است. از سوی دیگر، رویارویی و تضاد منافع میان بازیگران سنتی حقوق بین الملل (دولتها) در خصوص حفاظت محیط زیست یکی دیگر از موانع اساسی در راه توسعه و گسترش حقوق بین الملل می باشد. این تضاد منافع می تواند شامل منافع سیاسی، اقتصادی، تجاری و باشد. از این رو، چهار عامل توسعه، صلح، آزادی و حفاظت محیط زیست بایستی با هم مورد ملاحظه قرار گیرند و این عوامل رابطه تنگاتنگی برای تأمین « حق بر زندگی » در یک محیط زیست سالم دارند. در چارچوب رویکرد زیست محیطی به مسأله آب و برای ترویج تعادل "معقول و منصفانه" منافع دولت - بعنوان یک اصل حقوقی حاکم - روش مدیریت منابع آب شیرین بین المللی ایجاد گردید، به نام تئوری منابع مشترک یا مدیریت مشترک. این نه تنها به عنوان یک رویکرد جدید و متفاوت در مدیریت منابع آب در نظر گرفته شد، بلکه به عنوان وسیله برای احیاء مجدد اصل حاکمیت و یا تمامیت محدود سرزمینی گردید و تکلیف صریحی بر مشارکت فعالانه در توسعه و بهره برداری منطقی از منابع مشترک آب مقرر کرده است.

این نظریه بر این اصل استوار است که کلیه کشورهای ساحلی یک آبراه بین المللی، نسبت به آن رودخانه دارای حق حاکمیت مشترک هستند و یک رودخانه بین المللی به عنوان یک واحد اقتصادی، محسوب می گردد که منابع آن متعلق به تمام کشورهای ساحلی است. همراه با ایجاد یک مکانیسم بین المللی برای تدوین و اجرای

کردن سیاست های مشترک مدیریتی، حفاظتی و توسعه حوضه آبریز. این مدیریت مشترک که می تواند توسط یک معاهده ایجاد گردد می تواند باعث تقویت وضعیت هنجاری حقوق بین الملل عرفی و یا عمومی، قوانین مختلف در بر دارنده تعهد به همکاری شود. انعقاد چنین معاهده ای نیازمند یک توافق داوطلبانه کشورهای ساحلی در این زمینه می باشد.

بنابراین اصل مدیریت مشترک، بیشتر یک رویکرد مدیریتی مشکلات و مسائل آب است تا یک اصل هنجاری حقوق بین المللی. این اصل مورد تایید جامعه بین الملل و توسط سازمانهای تدوین کننده حقوق بین الملل در این زمینه مانند موسسه حقوق بین الملل و کمیسیون حقوق بین الملل. به طوری که کمیسیون حقوق بین الملل در زمان تدوین کنوانسیون سازمان ملل متحد مربوط به حقوق بهره برداری های غیر کشتیرانی از آبراههای بین المللی سال ۱۹۹۷، فعالانه دول ساحلی آبراههای بین المللی را تشویق به انجام "مشارکت منصفانه" (ماده ۵، بند ۲) که ارتباط نزدیکی با اجرای اصل استفاده منصفانه دارد، کرده است. که برای اجرایی کردن آن ماده ۲۴ این کنوانسیون ماهیت و محدوده نقش بالقوه ای که توسط مکانیسمهای مشترک بازی می شود را نشان می دهد. (McCaffrey, 2007).

همه موافقتنامهها در خاورمیانه به گونه دوجانبه بوده و تاکنون حتی یک کنوانسیون یا موافقتنامه چندجانبه در مورد بهره برداری از آب حوزههای آبی مشترک پا نگرفته است. به همین دلیل قواعد عرفی در حد تئوری باقی مانده و تاکنون هیچگاه کشورها این امکان را نیافته اند که توانایی خود را در حل مسائل چندجانبه در زمینه آب بیازمایند. از سوی دیگر تاکنون در زمینه ترتیبات بین المللی و ایجاد تشکیلات حقوقی مناسبی که به عنوان یک مرجع حقوقی بین المللی در خاورمیانه بتواند به گونه فراگیر مسائل مربوط به چگونگی بهره برداری از آب حوزههای آبرگیر مشترک میان چند کشور را بررسی و حل و فصل کند، اقدام جدی به عمل نیامده است.

جمهوری اسلامی ایران از نظر موقعیت هیدروپلیتیکی در شرایط کاملاً متفاوتی نسبت به همسایگان خود قرار دارد. در غرب به دلیل قرار داشتن سرچشمه رودخانه های مشترک با همسایگان غربی در سرزمین خود در موقعیت "بالا دستی" قرار دارد و در شرق در وضعیت "پایین دست" قرار گرفته است. لذا در شرایط فقدان موافقت نامه های دو یا چند جانبه میان جمهوری اسلامی ایران و همسایگان خود در زمینه حفاظت از محیط زیست آبهای رودخانه های مشترک و همچنین ناقص بودن توافقات موجود، توجه به مکانیزمها و اصول و قواعد بین المللی و از جمله کنوانسیون ۱۹۹۷ از جمله مدیریت مشترک منابع آبی و محیز زیست آبراههای مشترک با

همسایگان را گریزناپذیر می نماید. شرایط امنیتی و سیاسی حاکم بر منطقه و مسلمان بودن ملت‌های اکثر کشورهای همسایه و الزامات حسن همجواری و از جمله ضرورت اتخاذ مواضع یکسان در برخورد با کشورهای همسایه با توجه به موقعیت کاملاً متفاوت هیدرولتیکی ایران نسبت به همسایگان خود، ضرورت قرار دادن کنوانسیون و مکانیزم فوق بعنوان مبنای رفتار با این کشورها را دو چندان میکنند.

منابع

کتاب

- پاپلی یزدی، محمد حسین و فاطمه وثوقی، نگاهی به دیپلماسی آب ایران، هیدروپلیتیک، انتشارات پاپلی، مشهد، ۱۳۹۰
- دولتیار، مصطفی و تیم اس.گری، سیاست آب در خاورمیانه، ترجمه رسول افزلی و رضا التیامی نیا، تهران، چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۸۹
- ضیایی بیگدلی، محمدرضا، حقوق بین الملل عمومی، تهران، گنج دانش، ۱۳۸۹
- فرشادگهر، ناصر، نظام حقوق رودهای بین المللی واروند رود، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، ۱۳۶۷

مقاله

- پورهاشمی، سید عباس، توسعه نوین در حقوق بین الملل محیط زیست با تأکید بر کنوانسیون حقوق بهره برداری از آبراه‌های بین المللی برای مقاصد غیرکشتریانی ۱۹۹۷ آذر ماه ۱۳۸۴، پایگاه نشر مقالات حقوقی <http://haghgostar.ir>
- اصغر جعفری ولدانی، استفاده از منابع آب رودهای مرزی ایران و عراق و حقوق بین الملل ۱، مجله پژوهش حقوق و سیاست «بهار و تابستان ۱۳۸۸ - شماره ۲۶ (از صفحه ۶۳ تا ۹۲)
- عزتی، عزت الله، محمدحسن خضری و محبوبه نیک فرجام، تحلیلی بر هیدروپلیتیک شرق ایران، فصلنامه پژوهش های نو در جغرافیای انسانی، سال چهارم، شماره اول، زمستان ۱۳۹۰ صص ۹۵-۱۱۲ <http://journals.iau-garmsar.ac.ir>
- کورشنر، فرانک، پلکمن، مناقشات آب در خاورمیانه، ترجمه علیمحمد حسینی عرب، www.menschen-recht-wasser.de، ۱۳۹۲/۶/۳۰،
- شیرازیان، شیرین و عطیه خطیبی حقوق بهره برداری غیرکشتریانی از آبراه های بین المللی با نگاهی به توسعه پایدار، فصلنامه توسعه، پایداری و محیط زیست، دانشگاه آزاد اسلامی، دوره ۲، شماره ۴ (پیاپی ۸)، زمستان ۱۳۹۴، صص ۷۳-۸۵
- ممتاز، جمشید، وضعیت حقوقی دریای خزر، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، سال چهارم، شماره ۱۰، تابستان ۱۳۷۴
- -----، نظام حقوقی منابع آب : آبراه‌های بین المللی خاورمیانه، <http://www.ghavanin.ir>
- ملاحسینی، محمد، آشنایی با رود کرخه - خوزستان 1388 <http://hamshahrionline.ir>

انگلیسی

- U.N.The Work Of The Intemational Law Commission,ith ed.Vol.I.2005

- Law of the Sea." Encyclopædia Britannica. ۲۰۰۹ Encyclopædia Britannica Online. ۰۶Feb. ۲۰۰۹
- United Nations Convention on the Law of the Sea of ۱۰December ۱۹۸۲ Overview and full text, www.un.org
- U.N. General Assembly, Declaration on principles of international Law concerning Friendly Relation and co-operation among state in according with the charter of the united Nations A/Res/2025 (xxv)
- Gleick, peter, H, (1991) environment and security: The dear connection, bulletin of the atomic scientists: 47, 3
- Fitzmaurice, M., Omg, D.M., Merkouris P, 2010. Research handbook on international environmental law. Edward Elgar publishing, USA
- Kaya, Ibrahim. 2003. Equitable Utilization, The law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses, Ashgate Pub Ltd
- Pichyakorn, B. 2002. Sustainable development of international watercourses in international law: a case study of the Mekong river basin. PhD thesis, Middlesex University.
- McCaffrey, Stephen C., 2007, The law of international watercourses, Oxford University Press Inc, Second edition, pp.99-100

گزارش

- آب، محیط زیست ، <http://www.parsethylene-kish.com>
- رودخانه های مرزی ایران. <http://daneshnameh.roshd.ir>
- رودخانه هیرمند <http://fa.wikipedia.org>
- رودخانه اترک، www.Iran Rivers, 2010/1/10
- رودخانه درونگر <http://www.wikipg.com>
- رودخانه زاب <http://seeiran.ir>
- سیمینه رود، <http://vista.ir>

سایت های اینترنتی

- <http://www.parsethylene-kish.com>
- <http://www.westadoe.ir>
- <http://tapo.blogfa.com>
- <http://arasriver.blogfa.com>
- <http://seyfar.ir>
- <http://marzha.blogfa.com>
- <http://arasriver2013.blogfa.com>
- <http://www.ghatreh.com>
- <http://baloch2010.blogfa.com>
- <http://schoolmaster6.blogfa.com>
- <http://www.urmia-ag.ir>
- <http://hamshahrionline.ir>

